

KAPITTEL 2

Identitet og klær i et norsk høysikkerhetsfengsel

Thea Kolloen

Institutt for sosiologi og statsvitenskap, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet

Abstract: The chapter discusses the way in which prisoners make use of personal clothes to express their identities within the limitations of prison life. This analysis sheds light on how prison influences the inmates' identities through rules on clothing and how inmates utilise clothes to create an identity within the prison. Several inmates experienced that the restrictions on clothing and the expression of power represented by a high-security prison assigned them an identity. Clothes do not have the same importance for all inmates but offer some inmates a chance to signal affiliation, distance, opposition, status, personality and marginalization within the prison. Use of one's own clothes in prison represents not merely something to wear but may symbolize who and what the inmates want to be and have the potential to be.

Keywords: high-security prison, identity, clothing practice, power, total institutions

Sammendrag: I kapitlet drøftes hvordan innsatte bruker private klær til å uttrykke egen identitet i en fengselshverdag med begrensede rammer. Problemstillingen belyser hvordan fengslet påvirker innsattes identitet gjennom klesregler, og hvordan innsatte kan bruke klær for å skape identitet i fengslet. Flere innsatte opplever at rammene og maktutøvelsen som et høysikkerhetsfengsel representerer, legger til rette for en tildelt identitet. Klærne har samtidig ulik betydning for innsatte og kan være med på å signalisere tilhørighet, avstand, opposisjon, status, personlighet og marginalisering i fengslet. Bruk av klær i fengslet representerer mye mer enn «bare klær»: Det sees som et symbol på hvem og hva innsatte ønsker og kan være.

Nøkkelord: høysikkerhetsfengsel, identitet, klespraksiser, makt, totale institusjoner

Sitering av denne artikkelen: Kolloen, T. (2018). Identitet og klær i et norsk høysikkerhetsfengsel. I J.F. Rye & I.R. Lundeberg (red), *Fengslende sosiologi. Makt, straff og identitet i Trondheims fengsler* (Kap 2, s. 35–54). Oslo: Cappelen Damm Akademisk. DOI: <https://doi.org/10.23865/noasp.41.ch2>
Lisens: CC BY-NC 4.0

1. Innledning

Temaene for studien er makt, frihet og identitet i et norsk høysikkerhetsfengsel. Erving Goffmans (1961) teorier om totale institusjoner og inntrykksstyring anvendes som et teoretisk bakteppe i studien, som ser nærmere på hvilke rammer fengslet skaper for innsattes tilpasningsstrategier og identitetsarbeid. I analysen videreutvikles tilpasningsstrategiene som Goffman (1961) beskriver, med maktteori. Gjennom kvalitative dybdeintervjuer kartlegges det hvordan innsatte i Trondheim høysikkerhetsfengsel skaper mening i den situasjonen de befinner seg i. Studien opererer med følgende problemstilling: *Hvordan påvirker fengslet innsattes identitet, og hvordan kan innsatte bruke klær for å skape identitet i fengsel?* Makt og frihet forstås her som praktiske spørsmål der noe *utøves*, enten fysisk eller mentalt (Ugelvik, 2011: 14), og identitet defineres i tråd med Giddens (1991: 53) som hvordan aktører tenker om seg selv, og hvordan individer er i stand til å endre atferd avhengig av situasjoner.

Mitt utgangspunkt i forkant av studien var at makt og frihet forutsetter hverandre, og at innsattes identitet befinner seg i et spenn mellom makt og frihet. I kapitlet er jeg derfor opptatt av å se hvordan identitet skapes, både av omgivelsene og av aktøren selv. Jeg bruker klærs symbolske betydning som utgangspunkt og ser på meningsinnholdet som tillegges klærne i fengselskonteksten. Fengslet har flere regler for hvilke klær som er tillatt, og utøver på mange måter stor makt over de innsattes kropp. Klærne illustrerer hvordan det er mulig for innsatte å uttrykke seg selv og sin identitet i omgivelsene som fengslet representerer. Innsattes klær blir på denne måten en inngang for å studere maktposisjoner og frihetspraksiser i fengslet.

I Norge tilbyr de fleste høysikkerhetsfengsler klær til innsatte, mens det i lavsikkerhetsfengsler oftere legges opp til bruk av private klær. Trondheim fengsel tilbyr det innsatte selv kaller «fengselsklær». Når innsatte kommer inn i fengslet, får de en standardisert «startpakke» med nødvendige klær, som undertøy, bukser, T-skjorter, gensere, hettegensere og nødvendig arbeidstøy. Klærne finnes i ulike farger, og flere av plaggene er merket «Kriminalomsorgen». Ifølge Kriminalomsorgen (ingen dato, a) skal fengselsstraffen kun være en innskrenkning eller berøvelse av frihet, den skal ikke innebære tap av andre grunnleggende menneskerettigheter.

De fleste norske fengsler tillater i dag bruk av private klær i fengslet. Likevel oppgir flere innsatte i min studie at de bruker klær som tilbys av fengslet. På alle celler i Trondheim fengsel henger et skriv med informasjon til innsatte:

Følgende er ikke tillatt på rommet: symboler eller effekter som er egnet til å skape frykt hos andre innsatte eller ringeakt for dem, eller som på andre måter er uheldige for miljøet i fengslet (ikke tillatt er f.eks. nazi-symboler eller symboler tilknyttet MC-miljøet).

Klær er et av eksemplene på hva fengslet omtaler som effekter. Fengslet fører i tillegg strenge regler for hvor mange plagg hver enkelt har lov til å oppbevare på cellen. Regelen om begrensede plagg bunner i et hensyn om brannsikkerhet, og at det skal være lettere å gjennomføre romransakelse av cellene.

2. Fengslet som total institusjon og sekundære tilpasningsformer

Klær i fengsel er lite utforsket i den norske fengselsforskningen, og min studie skiller seg fra andre fengselsstudier ved at den setter innsattes identitetsarbeid i sentrum, basert på klærs betydning for makt og frihet. Jeg bruker Erving Goffman (1961) sin teori om totale institusjoner og makt som teoretisk rammeverk. Teorien tilbyr et rammeverk for hvordan fengslet kan analyseres: Institusjonen kontrollerer innsatte gjennom faste rutiner der innsatte fratras materielle og sosiale holdepunkter for sin identitet (Goffman, 1961: 20). Ifølge Goffman (1961: 23) gjøres innsatte avhengig av institusjonen, og de mister med tiden sin tilhørighet til samfunnet utenfor. Totale institusjoner kjennetegnes blant annet av at alle rutiner styres ovenfra, at individene isoleres fra samfunnet over lengre tid, at identitet og personlige eiendeler byttes ut med institusjonens effekter, og at ansatte ofte er uniformerte, noe som gjør at de synlig kan skilles fra innsatte (Goffman, 1961: 6–7). Goffman (1961: 373) kritiserer totale institusjoner for påvirkningen de har på innsattes liv. De som sperres inne, gjøres avhengig av fengslet og har lite annet å støtte seg på enn det institusjonen tilbyr.

Goffman (1961: 23) mener at totale institusjoner kjennetegnes av at de innsatte blir utsatt for en krenkelsesprosess av kropp og personlighet. Krenkelsene gjør det vanskeligere for innsatte å holde på sin tidligere identitet og forståelse av seg selv (Goffman, 1961: 14). Ifølge Goffman (1961: 48) karakteriseres totale institusjoner av det han kaller for *privilegiesystemet*. Her trekker han frem eksempler som permisjoner, mer ansvar og diverse friheter. Virkningene av privilegiesystemet er at innsatte motiveres til å tre inn i en institusjonalisert identitet fordi de må gi avkall på sin gamle identitet for å oppnå godene (Goffman, 1961: 48). Sett i lys av disse beskrivelsene kan innsatte oppleve en sterk følelse av *avmakt* i fengslet. Goffman mener imidlertid at det er mulig å stå i mot noe av denne institusjonaliseringen.

Ifølge Goffman (1961: 54) foregår en form for uformell atferd ved siden av privilegiesystemet. Atferden kan være i gråsonen av ulovlig atferd og kan være taktikker for å få tilgang til fengslets forbudte goder. Goffman trekker frem et eksempel der innsatte skaper seg små friområder for å unngå institusjonens kontroll. Disse strategiene og handlingene definerer han som innsattes *sekundære tilpasningsstrategier* (Goffman, 1961: 56). Selv om en slik atferd ikke trenger å utfordre reglene i institusjonen, kan den være nok til å skape frihet og kontroll innenfor institusjonens strenge rammer. Goffman (1967) mener det finnes ulike nivåer av sekundære tilpasningsstrategier: 1) resignasjon (trekke seg inn i seg selv, isolere seg), 2) opposisjon (nekte å samarbeide med ansatte, gå imot reglene), 3) kolonisering (strategiske tilpasninger, innrette seg så godt en kan etter reglene), 4) institusjonalisering (overta de ansattes synsmåter, bli en «mønsterfange»). Ifølge Goffman (1967) veksler de fleste innsatte mellom de ulike tilpasningsstrategiene.

Goffman (1992) bruker begrepet inntrykksstyring for å analysere sosiale relasjoner. Denne studien bruker teorien om inntrykksstyring for å undersøke hvordan innsatte utøver frihet i praksis. Teorien gir en innfallsvinkel til å studere hvordan innsatte posisjonerer seg og uttrykker seg selv i fengslet. Ifølge Goffman (1992: 107) kan klær benyttes for å gi spesifikke inntrykk til andre. Goffman (1992: 104) skiller mellom det han kaller «frontstage» og «backstage». Frontstage representerer arenaen der aktører bedriver mest identitetsarbeid. Her gir aktøren et godt inntrykk

av seg selv. Eksempler på frontstage er ifølge Goffman (1992: 107) fysiske utsmykninger og klær. Backstage kjennetegnes av lite inntrykksstyring og fasadepreg. I backstage er aktøren mer likegyldig til hva andre tenker om ham eller henne (Goffman, 1992: 207). Formålet med å bruke teorien om inntrykksstyring er å bygge en bro mellom de innsattes identitetsarbeid på den ene siden, og fengslets påvirkninger og krenkelsesprosesser på den andre siden. Kanskje kan klær forstås som en del av en sekundær tilpasningsstrategi der klærne blir en «kompensasjon» for fengslets kontroll og rutiner for innsattes kropper.

3. Studiens utvalg

Informantene i studien ble rekruttert gjennom ansatte i fengslet. Et informasjonsskriv ble hengt opp i fengslet, og de som var interessert, kunne melde seg på. Totalt sju ble intervjuet: fem mannlige innsatte og to kvinnelige fengselsbetjenter. Studien tar bare for seg innsattes perspektiv. Trondheim fengsel, Tunga, består av et stort flertall menn. Det var store forskjeller blant innsatte i utvalget med hensyn til soningslengde, alder og bakgrunn. Variasjonene i utvalget kan blant annet skyldes at det ble stilt få kriterier til å være informant i studien.¹

Intervjuer med innsatte gjør det mulig å få innblikk i hvordan institusjonen påvirker aktørene på et individnivå, der de innsattes identiteter utfordres av det strenge kontrollregimet. Å intervjuer de to fengselsbetjentene gjør det mulig å studere hvordan fengselsinstitusjonens regler håndheves i praksis. De to gruppene preges av en aktørforståelse (innsatte) og en systemforståelse (ansatte). Innsatte og ansatte som hadde vært i fengslet over lengre tid, kjente godt til reglene og rutineene, og delte mange lignende historier fra tiden de hadde sonet eller arbeidet i institusjonen.

4. Høysikkerhetsfengsel – et sted der tidligere identitet forsvinner og ny skapes?

I studien fokuseres det på hvordan innsatte opplever, reagerer og forholder seg til makt, og hvilke konsekvenser det får. Innsattes klespraksiser

brukes for å se hvordan innsatte uttrykker seg selv på bevisste eller ubevisste måter. Analysen tar for seg problematikken på to nivåer: Hvordan innsatte formes av fengselsstrukturen, og hvordan innsatte møter fengselsstrukturen. Ifølge studien oppleves fengslingen som problematisk for innsatte på to måter: 1) fysisk utfordrende på grunn av frihetsberøvelse og kontrollering av kropp, og 2) mentalt utfordrende fordi støttepunkter for tidligere identitet forsvinner med tiden. Innsatte møter disse utfordringene på ulike måter.

4.1. Kropp og klær som verktøy for sosial kontroll i fengslet

Trondheim fengsel, Tunga, har flere likheter med Goffman (1961: 121) sin beskrivelse av totale institusjoner. De fleste dagene er like, og aktørene kjenner godt til fengslets rutiner. Innsatte beskriver strukturen som noe som kommer ovenfra, og som påtvinges aktørene (Goffman, 1961: 6). Noen av kontrollmidlene som nevnes, er fengselsbetjentenes overvåkning, rapporter og loggføring. Fengslet har en streng timeplan som viser hvor alle innsattes kropp skal befinne seg til enhver tid (Moran, 2015). På spørsmål om hva som er mest utfordrende med soningen, svarer Kristian:

Det som er verst er jo at man blir fratatt muligheten til å velge på en måte, også er det jo sånn at når de låser døra klokka ni så er du faktisk innlåst. (Kristian)

Ved at institusjonens rutiner setter rammer for *hva* innsatte kan gjøre *når* og *hvor*, utøver institusjonen makt over individene ved å ta fra dem kontroll over egen kropp (Ugelvik, 2011: 84). Det Kristian sier illustrerer sammenhengen mellom den mentale og den fysiske påvirkningen fengslets rutiner og regler utsetter de innsatte utsettes for.

Med hensyn til ro, sikkerhet og orden bestemmer Kriminalomsorgen hvilke private effekter som tillates å ha under soning (Kriminalomsorgen, ingen dato, b). Selv om fengslet tillater egne klær, legges det store føringer for hva som er lov å medbringe av private effekter. Blant annet kan innsatte bare ha et visst antall plagg på cellen. Fengslet har også et regelverk for godkjente og forbudte klær. Eksempler på forbudte klær er plagg med symboler av Hells Angels, nazisymboler og hodeskaller, som

kan fremkalle frykt hos andre innsatte. De som bryter regelverket, risikerer å bli fratatt klærne, og de kan miste tilgang på goder. Flere innsatte beskrev regelverket som provoserende og uforståelig:

Jeg føler jo ikke at jeg får ha identiteten min inne her, for det er jo mange ganger de sier jeg ikke får ha inn klærne mine fordi folk kan bli støta eller at folk kan bli redd, og det syns jeg er helt latterlig. (Anders)

Fordi fengslet definerer Anders sin klesstil som noe som «kan skape frykt og ringeakt hos andre», opplever han å bli fratatt noe av sin identitet. Det Anders sier, kan tolkes som en opposisjonell holdning, samtidig som han er nødt til å innrette seg etter reglene for å unngå sanksjoner av fengslet. Anders forteller, i likhet med flere innsatte, at klærne som tilbys av fengslet, er noe han ikke identifiserer seg med. For Anders representerer fengselsklærne noe mye mer enn «bare klær»: De er et verktøy som fengslet har kontroll over, og noe som tilskriver ham en posisjon han ikke identifiserer seg selv med (Goffman, 1961: 19–21). Flere av informantene trekker også frem at klærne er merket med logoen til Kriminalomsorgen. Det at fengslet setter sin merkelapp på innsattes klær og kropp, atskiller de innsatte ytterligere fra deres «egentlige» identitet.

Fengslet kontrollerer innsattes kropp på tre nivåer: 1) *fysisk innesperring* innenfor murene i form av frihetsberøvelse, 2) *sosial kontroll* med regler for hva som kan gjøres med kroppene under soningen, og 3) *fengselsklær* som kroppene kles opp med. Den fysiske innesperringen gjør at innsatte isoleres fra resten av samfunnet, noe som kan være en mental belastning i seg selv. Den sosiale kontrollen og fengslets regler legger føringer for hva innsatte kan gjøre i fengslet. Eksempler er forbud mot å tatovere kroppen, farge håret og å synliggjøre «uønskede» tatoveringer. Innsatte kan beordres til å dekke til kroppen dersom de har tatoveringer som promoterer kriminelle miljøer. Flere innsatte motsatte seg fengselsklærne som tilbys av institusjonen: «*Det er klær som man aldri ville gått med på utsiden*», «*det kunne vært helt andre måter å straffe på enn med sånne klær*», «*hvis du bruker [fengsels]trusene så flirer folk av deg da*».

De trakk også frem fengselstrusene og den røde fengselsbuksa som provoserende. Begge plagg inngår i fengslets «standardpakke» som utdeles ved oppstart av soningen. De fleste tok avstand fra plaggene fordi «*alle*

vet det tilhører fengslet». Fordi «alle» vet hvor klærne kommer fra, symboliserer plaggene en tilhørighet til fengslet både fysisk og mentalt. I enkelte situasjoner er innsatte nødt til å bruke fengselsklær, som på jobb, eller hvis de ikke eier private klær i fengslet. Det finnes to muligheter for å få private klær i fengslet: bestille fra katalog eller få innsendt klær utenfra fengslet fra bekjente. Ikke alle innsatte har mulighet til å kjøpe eller få innsendt klær. Flere av informantene satte et skille mellom de som *kan* og *ikke kan* bruke private klær i fengslet. Det var en utbredt oppfatning blant innsatte at etniske minoriteter pleier å bruke fengselsklær. Informantene forklarte det med «*utlendingenes*» manglende sosiale nettverk og økonomi på utsiden. Med andre ord har innsatte ulike forutsetninger for hva de kan kle opp kroppen med, ettersom dette avhenger av de innsattes økonomiske og sosiale ressurser på utsiden av murene.

4.2. Institusjonens krenkelser og begrensning for innsattes identitetsarbeid

I intervju med innsatte ble ordet «krenket» nevnt flere ganger uten at jeg som intervjuer tok det opp. Innsatte ga flere eksempler på hvordan fengslet kan ha kontroll over de innsattes kropp, og hvordan det virker begrensende på klesrutiner og privatliv (Goffman, 1961: 23). Alle innsatte i utvalget trakk frem kroppsvisitasjon som en hverdagslig utfordring i fengslet. Innsatte må kroppsvisiteres i følgende situasjoner: ved oppstart av soning, når de kommer tilbake fra permisjon, etter hvert besøk i fengslet og ved mistanke om regelbrudd. Fordi innsatte har besøk og permisjoner i varierende grad, må noen innsatte kroppsvisiteres oftere enn andre. Å stå naken foran ansatte opplevdes som ydmykende og krenkende for flere (Goffman, 1961: 22). Sander forteller om sine erfaringer med kroppsvisitasjon:

Man føler seg jo litt krenket, du føler deg jo styrt og ja ... du skal gjøre det og du skal gjøre det sånn liksom. (Sander)

Birger deler en lignende opplevelse:

Når du har besøk her så blir du jo strippa [kroppsvisitert] og blir sjekket her og der, så ja ... du blir jo frarøvet den du er. (Birger)

Birger «*frarøves*» den han er, og man kan si at fengselsstrukturen skaper Birgers identitet på en ny måte i samsvar med institusjonens rammer. Fengslets rutine for kroppsvisitasjon invaderer de innsattes fysiske privatliv (Goffman, 1961: 23).

De sterke følelsmessige reaksjonene knyttet til kroppsvisitasjon viser hvilken betydning klær har for de innsattes selvrespekt og integritet overfor andre. Det å være uten klær blir slik like viktig som hvilke klær de innsatte bruker. Selv om flere innsatte viste en form for opposisjonell strategi mot kroppsvisitasjonen, måtte alle innrette seg etter rutinen for å unngå sanksjoner. Kroppsvisitasjonen er et symbol både på fengslets makt og på de innsattes manglende frihet og kontroll over egen kropp (Goffman, 1961: 21).

Flere innsatte beskriver fengslet som en lagringsplass der livet settes på vent. Birger forteller om soning i høysikkerhetsfengsel:

Man blir på en måte en zombie når man går her. På en måte så eksisterer man bare her, man lever ikke. (Birger)

Det «å leve» kan deles inn i to kategorier: å ha en fysisk eksistens, og å være et menneske med frihet og identitet. I sitatet ovenfor kan vi igjen se hvordan fengslets maktutøvelse og sosiale kontroll påvirker de innsatte fysisk og mentalt. Fordi sikkerheten i fengslet går på bekostning av friheten til Birger, eksisterer han bare. Det at innsatte gjøres avhengig av det fengslet har å tilby, gjør at de har få muligheter til å skape seg en egen identitet (Goffman, 1961: 21). Frihet og identitet kan på denne måten analyseres i spennet mellom autonomi og avhengighet. Dersom innsatte opplever at livet mister sin mening i fengslet, kan det forstås som det Goffman (1961: 29) kaller for resignasjon som tilpasningsstrategi. I min studie kjennetegnes resignasjon av likegyldighet blant innsatte og en svekket mulighet for inntryksstyring.

Kristian forteller om fengslets rutiner, som han mener endrer de innsattes identitet:

Det er jo de som har sittet i ti til femten år og de er jo veldig sånn robotaktig. Du blir jo styrt til slutt da. (Kristian)

Sitatet til Kristian viser at soningstid har stor betydning for innsattes mulighet til å forhandle om egen identitet. De som soner lange dommer,

gjennomgår i større grad en krenkelsesprosess der de blir fratatt materielle og sosiale støttepunkter for identiteten de hadde før soning. Flere innsatte mente at venner på utsiden av fengslet ikke ville kjent dem igjen, fordi de hadde forandret seg under soning. Noen av dem som ble intervjuet, beskrev fengslets rutiner med ord som «vane» og «automatikk», noe som viser at handlinger gjentas fordi de er en innøvd rutine. Resultatet kan bli at innsatte forholder seg ukritisk til egne handlinger. Birger forklarer fengslets påvirkning slik:

Det er ikke så enkelt i starten av soningen, for da er det mye å erkjenne, å godta, du er mer i opposisjon da. [...] Til slutt blir du nesten bedøvd, det er nesten så du lar deg bli dyttet hit og dit, samme hvor feil det kan være. (Birger)

Institusjonens «*bedøvende påvirkning*» gir Birger få muligheter til å skape sin egen identitet (Goffman, 1961: 21). I sitatet beskriver Birger om hvordan makten påvirker de innsatte fysisk og mentalt, og hvordan soningstiden påvirker den enkeltes mulighet til å arbeide med egen identitet. Ifølge ham kan de opposisjonelle tilpasningsstrategiene etter hvert utvikles til å bli resignasjon og ettergivenhet. I samtale med innsatte virker det som om de etter hvert tar fengslets sosiale kontroll for gitt, og at de stiller seg mer ukritisk til hvordan deres identitet blir påvirket. Det at alle dager er like, kan være en «vanedannende usynlig makt» fra fengslets side, som gjør at innsatte i større grad aksepterer den påvirkningen de utsettes for. Kroppsvisitasjon og avkledding er derimot en meget direkte og synlig form for maktutøvelse. Uansett hvor direkte maktutøvelsen er, ser fengslet ut til å utfordre innsattes kontroll over egen kropp og identitet.

5. Innsattes sekundære tilpasningsformer og identitetsarbeid

Så langt har vi sett at fengslet påvirker de innsattes identitet på flere områder. Mange av fengslets rutiner og regler rettes direkte mot innsattes kropp, som påvirker hvordan de innsatte opplever sin egen identitet. Informantene i studien beskrev klær som en viktig del av identiteten sin. Ifølge informantene er joggebukse det plagget som blir mest brukt i fengslet, enten privat joggebukse eller fengselsbukse. De innsatte ga flere

grunner til at de bruker klærne de gjør. Det er: 1) behagelig, 2) fint å se på, 3) gjenspeiler personligheten og 4) uttrykker tilhørighet. På spørsmål om Sander ønsker seg mer klær i fengslet, svarer han:

Det er jo fengsel, så det har jo ikke så mye å si. Men det er jo litt greit å ha det du føler er best på deg, å få være deg selv da. (Sander)

Sander forteller at klærne han bruker i fengslet, bidrar til å holde på selvfølelsen han hadde før fengslingen. Selv om det er viktig for Sander å bruke klær han identifiserer seg med, får klærne mindre betydning innenfor enn utenfor fengslet. Samtidig er det viktig for ham å kjenne en kontinuitet i det «å være seg selv».

I Trondheim fengsel, Tunga, skal alle innsatte være arbeidsplassert eller gå på skole (med noen unntak). For innsatte er det dagens aktiviteter som avgjør hva de kler seg med. De fleste synes det er greit å bruke fengselsklær som en del av arbeidsantrekket når de er på jobb. Kristian sier følgende om arbeidsklærne som tilbys av fengslet:

Det er jo sånn utenfor fengslet også, at man har på seg korrekte arbeidsantrekk, så det går fint det altså. (Kristian)

Fordi det er lettere å identifisere seg med noe som en er vant til utenfor fengslet, kan det se ut til at innsatte blir mer tilbøyelige til å bruke fengselsklær på arbeid. Uansett hvilken arbeidsuniform innsatte velger å bruke, kan det se ut til at rollen som arbeider og bruk av arbeidsklær gir innsatte en mulighet til å komme ut av statusen som en passiv og uproduktiv innsatt, og gir dem mulighet til å gjenoppbygge en følelse av normalitet.

5.1. Klærnes symbolske betydning gjennom inntryksstyring

For å vise hvordan klær kan brukes for å skape frihet og identitet, skal jeg i det følgende skissere klærnes funksjoner i fengselskonteksten. Klær kan brukes for å uttrykke: a) normalitet og kontinuitet, b) avstand til fengslet og innsatt-rollen, c) avstand til «seg selv», d) symbolsk motstand og e) tilhørighet. Flere av kategoriene går sammen, for eksempel å ta avstand fra fengslet gjennom å uttrykke tilhørighet. Fordi klærne ikke har noen

iboende verdi, er det betydningen som omgivelsene tillegger klærne, som er avgjørende. Det blir en sosial konstruksjon.

- a) Normalitet, vaner og kontinuitet: Informantene i studien ga uttrykk for at kontinuitet i fengslet er viktig. Kristian fortalte om klærnes rolle for at man skal kunne «være seg selv»:

Jeg tror det er viktig at man kler seg etter sånn man selv vil så man føler seg komfortabel og normal da, jeg tror det er mest for sin egen selvfølelse. [...] Det går jo på selvbildet og selvfølelsen, bevare den identiteten man har litt på utsiden da. (Kristian)

Når Kristian bruker ordet «bevare», kan det tolkes som at den innsattes *selv* er i kontinuerlig utvikling (Giddens, 1991: 53). Ut fra det Kristian sier, kan klærne tolkes som et verktøy for å holde på gammel identitet og selvfølelse. Klærne speiler hans identitet og sender signaler utad om hvem han er. Å bruke egne klær gir Kristian muligheten til å *uttrykke* hvem han er, og å bevare selvfølelsen han hadde før fengslingen (Goffman, 1992: 13). På denne måten bidrar klærne til at Kristian føler seg mer normal, i en situasjon som han i utgangspunktet ikke identifiserer seg med.

- b) Avstand til fengslet og innsatt-rollen: Nesten alle innsatte i utvalget fortalte at de eier en privat dongeribukse i fengslet. En grunn til at de valgte å ta med dongeribukse inn i fengslet, var for å unngå bruk av fengselsklærne, spesielt fengselsbuksa. En annen grunn var at de ville ha fine klær når de fikk besøk i fengslet. Dongeribukse kan sees som innsattes svar på fengselsklærne, på den måten at plagget symboliserer avstand til fengselsklærne. Dongeribuksen ansees også som et sosialt akseptert og utbredt plagg som minner om noe på utsiden av fengslet. Birger ga uttrykk for at han ikke likte fengselsklærne:

Det er klær som man aldri ville gått med på utsiden. (Birger)

Birgers reaksjon til fengselsklærne er å bruke egne klær som markerer avstand til det fengslet tilbyr (Goffman, 1992: 13). Private klær gjøres til et område som Birger til en viss grad kan bestemme over selv.

For Anders er klær med på å signalisere hvordan innsatte påvirkes av fengslet:

Jeg ser jo det er folk som kommer inn i fengslet og som bare gir faen i seg selv ikke sant, de bare forfaller. [...] Så jeg tenker jo at selv om du sitter i fengsel så skal du jo føle deg bra for det, se litt all right ut ikke sant, i stedet for å se ut som en dass. (Anders)

I samtalen med Anders kan det tolkes som at han beskriver en form for institusjonalisering av de innsattes identitet (Goffman, 1961: 21). Setningen «*å gi faen i seg selv*» kan forstås som et utrymkk for at den gamle identiteten forsvinner i løpet av soningen. Anders velger på sin side å ta avstand fra fengselsklærne og det de representerer, ved å forhandle identitet med bruk av private klær. I lys av teorien om sekundære tilpasningsformer er det å ta avstand fra fengselsklærne en lovlig og uformell atferd som gjør at innsatte skaper seg små friområder (Goffman, 1961: 54). Å velge private klær kan i en overført betydning symbolisere en uavhengighet til fengslet og en frihet til å velge andre identiteter enn det fengslet tilbyr.

- c) Avstand til «seg selv»: Håvard forteller at han bevisst bruker fengselsklær for å «*få en større overgang etter soningen*»:

Jeg prøver bare å unngå klær med spesiell betydning så jeg har noe å se frem til når jeg kommer ut. Jeg tar det som en bonus, jeg vil bare sone og bli ferdig. (Håvard)

Klærne gjøres til et symbol på to forskjellige verdener: fengselsverdenen og verdenen utenfor murene. Ved å velge bort støttepunkter for tidligere identitet skaper Håvard en form for *midlertidig identitet* i fengslet. I lys av klærne han bruker, og betydningen de tillegges, *eksisterer* han kun i fysisk forstand, uten å uttrykke identitet. Samtidig tar Håvard avstand fra fengselsklærne og uttrykker misnøye med plaggene som tilbys. Det at han likevel bruker dem, viser hvordan hans egen frihet kan legges til side. I fengselsverdenen, der han gir fra seg friheten til private klær, *eksisterer* han kun i fysisk forstand. I den andre verdenen *lever* han med en identitet.

- d) Symbolsk motstand: Med utgangspunkt i fengslets strenge maktregime foregår innsattes motstand fra en underordnet posisjon der kropp og klær i stor grad kontrolleres av fengslet (Ugelvik, 2011: 310). Symbolsk motstand skiller seg fra begge avstandsbegrepene over, ved at motstanden er i gråsonen, eller den utfordrer fengslets regler. Ved å bruke kropp og klær som verktøy for motstand kan innsatte forhandle om makten i fengslet, enten i skjul eller synlig. Innsatte som utøvde motstand mot rutinene og fengselsklærne, kjente godt til reglene og forholdt seg aktivt til disse. Ingen sterke regelbrudd ble beskrevet av informantene. En innsatt fortalte likevel at han hadde funnet et smutthull i reglementet til fengslet slik at han klarte å få inn «ulovlige» klær. Informanten hadde tidligere fått flere avslag på klær han ville ha inn i fengslet: plagg med hodeskaller, rasistiske symboler og «støtende skrift». Når klær bestilles fra katalog eller sendes inn fra bekjente, går ansatte ved tøylageret gjennom klærne for å påse at de kan tillates. Når innsatte derimot kommer tilbake fra permisjon, er det andre fengselsbetjenter som skal godkjenne klærne, og disse er ifølge informanten litt mer fleksible med hvilke klær som tillates. Informanten hadde dermed klart å få inn klær i fengslet som normalt hadde blitt avvist. Han trakk frem en T-skjorte med hodeskaller som et eksempel. Det at informanten hadde funnet en legitim metode for å få inn forbudte klær i fengslet på, viser at han ikke var fratatt alt spillerom (Ugelvik, 2011: 20). Fordi informanten kjente til rutinene og reglene så godt, var det mulig for ham å utnytte dem. Denne kunnskapen kan påvirke informantens situasjon i fengslet på to måter: mentalt fordi han skaper identitet og frihet, og fysisk på grunn av klærne han kan bruke. Eksemplet viser hvordan informanten, som i utgangspunkt er imot klesreglene, klarer å imøtekomme reglementet samtidig som han tar seg friheter (Ugelvik, 2011: 14). Frihetene som informanten skaper, kan tolkes som en motstand og et svar på fengslets påvirkninger og kontroll over innsattes kropp, der et identitetsarbeid kommer i spennet mellom makt og frihet.
- e) Uttrykke tilhørighet de har utenfor murene: Innsatte kan bruke klær for å uttrykke tilhørighet de har utenfor fengslet, det være seg tilhørighet til seg selv (individnivå) eller tilhørighet til en spesifikk

gruppe eller et miljø (gruppenivå). Begge nivåene viser hvordan innsatte kan ta med seg noe som de identifiserer seg med, innenfor murene. Ved å uttrykke tilhørighet til noe utenfor murene viser innsatte at de har en identitet uavhengig av fengslet. På denne kan fengselsverdenen fremstå som mer midlertidig. Tilhørigheten til noe eller noen utenfor murene illustrerer hvordan det er mulig å bli et unikt individ med identitet i fengslet, og ikke bare en del av en stor fengselsgruppe. Et eksempel på å uttrykke identitet på gruppenivå har vi i Birger, som ønsker å bruke de mørke fargene til klubben sin i fengslet:

*Jeg bruker bare svart. (...) Det er klubbfargen, jeg må jo promotere noe.
(Birger)*

Fordi fengslet ikke tillater klærne, velger Birger å utelukkende bruke svarte klær for å symbolisere sin tilhørighet til klubben på utsiden. Birger sier at svarte klær gir ham en god selvfølelse fordi de markerer noe som betyr mye for ham, i tillegg til at de legitimt symboliserer en tilhørighet til en «ulovlig» klubb i fengslet. Identiteten til Birger i fengslet blir slikt skapt i samsvar med noe som eksisterer på utsiden av murene.

5.2. Klærnes betydning på ulike samfunnsarenaer

Som introdusert i teorikapitlet opererer studien med begreper om «backstage» og «frontstage». Alle innsatte i utvalget fortalte at de bruker finere klær når de får besøk i fengslet. Informantene oppga at det var viktig for dem å se bra ut foran venner og familie. Flere i utvalget sonet ved en spesiell avdeling i fengslet som tilbyr turer utenfor murene sammen med fengselsbetjentene. Alle som ble intervjuet ved denne avdelingen, sa at de kledde seg opp med finere klær når de var utenfor fengslet. De fleste sa at de brydde seg mer om hvordan de kledde seg, utenfor enn innenfor fengslet. Klærne kan se ut til å tillegges ulik verdi avhengig av omgivelsene og «publikummet» som den innsatte har rundt seg (Goffman, 1992: 22–23). Ulike krav til klærne på utsiden og innsiden av institusjonen kan også være et resultat av fengslets begrensninger og strenge rutiner.

Selv om flere i utvalget sterkt motsatte seg fengselsbuksa, sa de at det var «okei» å bruke den inne i fengslet – til forskjell fra utenfor murene. En av informantene fortalte at han manglet passende klær til å bevege seg utenfor murene og derfor takket nei til utflukter med fengslet. Med utgangspunkt i dette utsagnet ser tilgangen til adekvat bekleddning som turtøy og pentøy ut til å være viktig for et normaliseringsarbeid i fengslet. Klærne som fengslet tilbyr, var ikke «fine» nok til å brukes utenfor fengslet. Eksemplet viser at omgivelsene er viktig for hvilke klær som brukes i fengselskonteksten. I tilfeller der innsatte er på turer utenfor fengslet, kan det tolkes at backstage beveger seg over i frontstage (Goffman, 1992: 107). Fengselsbetjent Lena fortalte at innsatte ofte pynter seg med fine klær når de drar på turer utenfor murene. For dem som får dra på turer, kan det tolkes to verdener: fengslet som et lite lokalsamfunn med lite inntryksstyring og identitetsarbeid, og storsamfunnet med større muligheter for et identitetsarbeid (Goffman, 1992: 105).

6. Innsattes identitetsarbeid

Ved å ta utgangspunkt i det Goffman (1961: 54) kaller sekundære tilpassningsformer, blir det mulig å undersøke om klær kan være et verktøy for forhandling av identitet som et svar på fengslets påvirkninger og rutiner. Som et svar på studiens problemstillinger er det gjort en inndeling i tre idealtypiske kategorier av hvordan innsatte påvirkes og møter makten i fengslet. De tre kategoriene tar utgangspunkt i hvordan identitet befinner seg i spennet mellom makt og frihet.

Noen av faktorene som spesielt diskuteres, er innsattes deltakelse i maktforholdet. Avslutningsvis i drøftingsdelen trekkes det paralleller mellom funnene i forskningsstudien og storsamfunnet utenfor murene.

6.1. Identitet i spennet mellom makt og frihet

Maktutøvelsen i fengslet uttrykkes gjennom sosial kontroll og rutiner. I lys av innsattes opplevelser kan krenkelser tolkes som det tydeligste uttrykket for fengslets påvirkninger (Goffman, 1961: 23). Fordi institusjonen tilbyr innsatte klær som de ikke identifiserer seg med, og som ikke

kan brukes i alle aktivitetene som fengslet tilbyr, gjøres klærne til et symbol på innsattes manglende frihet og avhengighet til fengslet. De tre idealtypiske kategoriene er en hypotetisk inndeling av fengslets påvirkning av aktørene, innsattes reaksjoner og i hvilken grad de møter makten:

- a) *Motmakt*: avstand og motstand mot alt som fengselsinstitusjonen representerer og tilbyr, i et forsøk på å skape mer frihet. Handlinger som *kan* representere regelbrudd. Kategorien har flere likhetstrekk med Goffman (1967) sin beskrivelse av *opposisjon* som tilpasningsstrategi. Dersom motmakten går imot reglene og gjøres kjent for fengslet, vil det være vanskelig å oppnå friområder for å skape identitet. Motmaktkategorien forstår innsattes reaksjoner med avstand og motstand med utgangspunkt i makt som en reaksjon på makt (Mathiesen, 1982: 5). Innsattes motmakt kan være et resultat av to faktorer: 1) *egenskaper ved aktøren* som gjør at han eller hun nekter å la seg påvirke av institusjonen. Her befinner identiteten seg i spennet mellom makt og frihet, der aktøren bevisst deltar i maktreelasjonen for å skape en egen identitet uavhengig av institusjonen; 2) *egenskaper ved fengselssystemet* som fremprovoserer reaksjoner hos den innsatte, fordi det institusjonen tilbyr, ikke er i overensstemmelse med aktørens ønsker. Et av eksemplene fra utvalget som kan plasseres under kategorien *motmakt* var en innsatt som fortalte at han ikke likte kvoteregelen av antall plagg og derfor gjemte unna eller ga bort klær til andre i fengslet.
- b) *Avmakt*: internalisere fengslet som en del av selvet der identiteten krenkes. Kategorien kan minne om tilpasningsstrategiene *institusjonalisert* og *resignasjon* som Goffman (1967) beskriver. Kategorien *avmakt* tar utgangspunkt i at de innsattes identitet formes etter institusjonens idealer. Fordi innsatte som plasseres i denne kategorien, ikke motsetter seg maktforholdet, styrer makten store deler av livet til aktøren (Mathiesen, 1982: 64–65). Resultatet er mangel på frihet og mulighet til å forhandle identitet. Konsekvensen vil sannsynligvis bli at det sosiale selvet opphører med tiden. Her er ikke identitet i like stort spenn mellom makt og frihet, fordi aktøren ikke prøver å skape seg frihetsområder som gjør et identitetsarbeid

mulig. I denne kategorien er den institusjonaliserende effekten på innsattes identiteter størst, fordi aktørene forholder seg passivt til maktutøvelsen. Et eksempel på dette er Håvard ovenfor, som velger å bruke fengelsklær for å skape et tydelig skille mellom fengselsverdenen og verdenen utenfor. Han forholder seg passivt til maktutøvelsen og «tar avstand til seg selv». Det ser ut til at han får en form for institusjonell identitet.

- c) *Medmakt*: delta i maktforholdet og utnytte privilegiesystemet for å skape frihet og identitet. Begrepet medmakt viser til innsattes reaksjon på makt. Denne kategorien viser tydeligst hvordan identitet formes i spennet mellom makt og frihet. Den ligner på Goffman (1967) sin beskrivelse av tilpasningsstrategien *kolonisering*, som innebærer at innsatte gjør strategiske tilpasninger i tråd med reglene. Aktører som har medmakt, «spiller på lag» med institusjonen og omgivelsene for å få fordeler av det. Et eksempel fra analysen er informantene som klarer å få inn «ulovlige klær» fordi han kjenner til fengslets regler og smutthull. Ved å balansere mellom avmakt og motmakt fremstår innsatte som kreative og kompetente aktører som tilpasser seg fengselssystemet (Ugelvik, 2011: 209). Selv om fengslet legger store føringer for de innsattes hverdag, gjør medmakt det mulig for de innsatte å skape seg handlingsrom gjennom legitime avstands- og motstandsformer. Innsatte i kategorien medmakt lar seg også påvirke av fengslet, men bare til en viss grad.

7. Konklusjon

Denne analysen har bruk et norsk høysikkerhetsfengsel kan brukes som ramme for å studere makt, frihet og identitet. Makt og frihet har blitt behandlet som forutsetninger for innsattes identitet, som er i en stadig utvikling mellom institusjonens påvirkninger og innsattes frihetspraksiser. Studien viser at de føringene som fengslet legger på de innsatte mentalt og fysisk – som regler, rutiner og klespraksiser –, kan påvirke de innsattes identiteter på ulike måter. Blant annet blir de innsatte plassert i roller og situasjoner de ikke identifiserer seg med, og opplever en form for avmakt. Ut fra de innsattes reaksjoner på makten ser det likevel ikke

ut til at fengslet har total makt over dem. Klær er et fysisk identitetsuttrykk som kan bidra til å symbolisere normalitet eller at de innsatte tar avstand til fengslet og til «seg selv». Klær kan også symbolisere motstand og uttrykke identitet. For å svare på hvordan innsatte kan bruke klær for å skape frihet og identitet i fengslet, må en først og fremst se på *hvor mye* de lar seg påvirke av institusjonen, og hvordan de reagerer på makten. Informantene i utvalget var bevisst på hvilke klær de brukte, og tildelte klærne ulik betydning avhengig av omgivelsene. Gjennom inntrykksstyring kan innsatte bruke klær for å gjøre seg til noe annet enn en innsatt, og forhandle egen posisjon og identitet gjennom motmakt eller medmakt (Goffman, 1992: 15; Ugelvik, 2011: 20). Ved å kjenne til fengslets regler blir det mulig å ta seg friheter uten nødvendigvis å bryte reglementet. Gjennom inntrykksstyring og klær som innsatte identifiserer seg med, utøver de frihet og blir dermed frie på et livsområde som fengslet utøver stor kontroll over (Ugelvik, 2011: 14).

Fengslet kan forstås som en speiling av storsamfunnet. Fordi klær er et sosialt gode som innsatte har ulik tilgang på, vil enkelte grupper ha større sannsynlighet for å måtte bruke fengselsklærne. Et av eksemplene som ble trukket frem av informantene, er at etniske minoriteter oftere kler seg med fengselsklær enn sine etnisk norske medfanger. Dersom det kan settes et synlig skille mellom nordmenn og etniske minoriteter, kan det stilles spørsmål ved fengslet legitime maktutøvelse med hensyn til sosiale ulikheter i fengslet. De som ikke har mulighet til å ha private klær, risikerer å bli identifisert med roller som de ikke kjenner seg igjen i, og dermed føle avmakt. At alle kan bruke egne klær, kan med det påstås å være et tilslørt budskap av fengslet fordi det finnes underliggende mekanismer som gjør at innsatte har ulike forutsetninger for å uttrykke identitet gjennom klær.

I dette kapittelet har jeg analysert problemstillingene hvordan fengslet påvirker innsattes identitet, og hvordan innsatte bruker klær for å skape identitet i fengsel. Jeg vil argumentere for at fengslets føringer påvirker innsattes identiteter, men kun til en viss grad. Flere innsatte møter makten som fengslet utøver, på en bevisst måte, og dem det gjelder, får sin identitet påvirket i begrenset grad. De som deltar i maktforholdet, ser ut til å avgjøre hvor mye de *lar seg* påvirke, og er med på å forme sin egen

hverdag. Samtidig ser også sosiale og økonomiske ressurser ut til å være avgjørende for å ha private klær i fengslet. Kanskje kan avhengigheten til fengslets effekter forsterke at identiteten påvirkes for enkelte grupper. Med det kan det konkluderes med at det ikke bare er egenskaper og reaksjoner hos de innsatte som avgjør hvordan de forholder seg til sin egen identitet i fengslet, men også ressursene til menneskene bak klærne.

Sluttnoter

1. Av anonymitetshensyn er informantene gitt fiktive navn.

Referanser

- Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-Identity. Self and Society in Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.
- Goffman, E. (1961). *Asylums: essays on the social situations of mental patients and other inmates*. New York: Anchor Books.
- Goffman, E. (1967). *Anstalt og menneske: Den totale institusjon sosialt set*. København: Jørgen Paludans forlag.
- Goffman, E. (1992). *Vårt rollespill til daglig. En studie av hverdagslivets dramatik*. Oslo: Pax Forlag AS.
- Kriminalomsorgen (ingen dato, a). Straff i fengsel. Hentet 24.02.2017 fra: <http://www.kriminalomsorgen.no/straff-i-fengsel.237611.no.html>
- Kriminalomsorgen (ingen dato, b). Personlige eiendeler. Hentet 03.03.2017 fra: <http://www.kriminalomsorgen.no/personlige-eiendeler.237856.no.html>
- Mathiesen, T. (1982). *Makt og motmakt*. Oslo: Pax Forlag AS.
- Moran, D. (2015). *Carceral geography: Spaces and Practices of Incarceration*. Surrey: Ashgate.
- Ugelvik, T. (2011). *Fangenes friheter. Makt og motstand i et norsk fengsel*. Oslo: Universitetsforlaget.

